

6. Национальный состав Советской Украины. – Харьков, 1925.
7. Лебедь Д. Национальный вопрос на Украине // Коммунист. – 1923. – 28 августа.
8. Лебедь Д. Некоторые вопросы партийного съезда // Коммунист. – 1925. – 17 марта.
9. 8-й Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, селянських депутатів. 17–20 січня 1924 р. – Харків, 1924.
10. Петровский Г. Советская Украина в 1925 году. – Харьков, 1925.
11. Очередные задачи Украинского правительства. Беседа с председателем СНК УССР В.Я. Чубарем // Коммунист. – 1923. – 23 августа.
12. Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – Харків, 1924.
13. Два роки роботи Уряду УСРР 1926/27 – 1927/28. Матеріали до звіту Уряду XI з'їздові Рад. – Харків, 1929.
14. Гришко В. Український націонал-комунізм на історичній пробі доби українізації (1923–1933) // Сучасність. – 1978. – № 12.

Summary

The article is devoted to the one of the most interesting problems in the history of Ukraine (the 20th of XX century). It analyzes impediments on the way of ukrainization and positive factors that made its development easy. The author proves that there was an objective necessity of ukrainization for a Ukrainian society of that time.

В.В. Бойко, Д.В. Хованцев

НАЦІОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ У КРИМСЬКОМУ СЕЛІ ДОКОЛГОСПНОГО ПЕРІОДУ

Національні відносини у кримському селі періоду 20-х років XX століття та вплив на них земельної політики радянської влади предметом докладного аналізу з боку дослідників до цього часу не ставали. Проте зазначена в назві статті тема дослідження є надзвичайно важливою. Її актуальність визначається невирішеністю земельного питання в сучасній Україні, складнощами, що мають місце в процесах розподілу землі колишніх колгоспів і радгоспів, невдоволенням земельною політикою кримських властей з боку депортованих народів, що повертаються до Криму, тощо. Проблеми, які виникають у національних відносинах у сучасному кримському селі, багато в чому схожі на ті, що мали місце протягом 1920-х років. Тому знання історичного досвіду минулого повинно сприяти проведенню ефективної земельної та національної політики в Автономній Республіці Крим з метою гармонізації національних відносин у республіці.

У вітчизняній історіографії радянського періоду зазначена тема не знайшла наукового відбиття. Лише протягом останнього десятиліття в Україні з'явилися праці, у яких з позицій сучасного розуміння історичних процесів висвітлюються питання національного будівництва та розвитку земельних відносин у Кримській АРСР. Зокрема В.М. Брошеван [1], О.О. Форманчук [1], М.С. Дементьев [2], В.О. Семенов [3] зосередили увагу на таких напрямках національної політики, як підготовка і створення Кримської АРСР, проведення татаризації владних і управлінських структур республіки, створення й діяльність національних шкіл, клубів, бібліотек. Того ж часу в названих працях нічого не було сказано про вплив земельного питання на розвиток національних відносин в автономії. В.В. Маковський [4] і А.В. Чебанова [5] розглядали деякі питання розвитку соціальних відносин у кримському селі, зосередивши увагу переважно на дослідженні соціальної структури кримського доколгоспного селянства, його політичних настроїв, земельної політики владних структур Криму стосовно різних верств селянства тощо, проте аналіз національних відносин у кримському селі 1920-х років в їхніх працях не міститься. Питання єврейської сільськогосподарської колонізації півдня України порушувалося в працях О.О. Рафальського [6] та Ф.Г. Турченка [7], але про стан справ у Кримській АРСР вони даних не наводили, мабуть тому, що протягом свого існування Кримська автономія входила до складу Російської Федерації. Таким чином, спеціальних робіт, присвячених аналізу національних відносин у кримському доколгоспному селі, до цього часу не було, і дана стаття вперше на науковому рівні ставить цю проблему. Також слід зазначити, що у фондах ЦВК Кримської АРСР, Наркоматів землеробства, Робітничо-селянської інспекції Криму, Кримського обкому ВКП(б), які містяться у Державному архіві в Автономній Республіці Крим, авторами знайдено низку матеріалів, що раніше в історичних працях не використовувалися.

За даними всесоюзного перепису населення 1926 року, у сільській місцевості Кримської АРСР проживали 131 797 чоловік росіян, 146 591 татарин, 51 519 українців, 40 202 німця, 10 897 болгарів, 9 103 грека, 4 463 єврея, 4 233 вірмена, 8 183 – представники інших національностей [8.-Ф.1.-Оп.1.-Спр.484.-Арк.116]. Земля розподілялася між ними нерівномірно. Найбільші середні розміри наділів були у німецьких селян, найменші – у татарських жителів гірських і передгірських районів. Крім татар, гострого нестатку в землі зазнавали представники інших національних меншин. От що писали вірмени – жителі села Іванівки Дерт-Гюльської сільради того ж 1926 року до КримЦВК: “Немає в нас могутніх пер, щоб описати важкий, несамопитий біль за стан, що склався. Ми, вірмени, розкидані по всьому Криму, маємо дуже мало землі, обробляємо її дідівськими способами. Ми просимо владу виділити нам достатню кількість землі, де б ми могли об’єднатися... Ми жадаємо від влади землю і школу” [8.-Ф.1.-Оп.1.-Спр.564.-Арк.8].

З перших місяців після закінчення громадянської війни в Криму земельне питання в національній політиці властей вийшло на перший план. Травнева 1921 року обласна партійна конференція Криму констатувала: “Селянство повинне постати могутньою соціальною опорою Радянської влади в Криму за умови його економічної зацікавленості в цій владі. Тому земельне питання повинне домінувати над всіма іншими питаннями радянського будівництва в Криму, як питання насамперед політичне... Значний відсоток татар у складі сільського населення Криму, зв’язок їх з народами Сходу стануть могутнім імпульсом для росту політичних симпатій до більшовизму народів Сходу... Цим заходом партія завоює безмежну довіру працюючих татар і через них – довіру трудящих усіх мусульманських народів Сходу” [8.-Ф.1.-Оп.1.-Спр.138.-Арк.19-20]. Сказане означало, що вирішення у Криму земельного питання пов’язувалося з поширенням соціалістичної революції на Близький Схід, у першу чергу – в Туреччину, Ірак, Іран. Цей задум відповідав загальному курсу більшовицької партії на світову пролетарську революцію.

Через п’ять місяців VI обласна партійна конференція Криму дала чітку настанову щодо здійснення заходів у галузі поземельних відносин: “Для знищення залишків нерівності між корінним татарським населенням Криму і представниками інших національностей, для поступового зживання і ліквідації пережитків старого ладу провести в життя прискореним темпом землевпорядні роботи, у першу чергу в південно-бережних районах, без чого неможливе відновлення селянського господарства” [8.-Ф.1.-Оп.1.-Спр.52.-Арк.2].

У ході міжселищного землеустрою, що проводився на півострові в 1921–1925 роках, земля виділялася містам і селищам, радгоспам і комунам. Селянські земельні наділи продовжували залишатися переважно в колишньому, дореволюційному стані, що породжувало в селах нестабільну політичну обстановку. Значна частина селянського населення виявляла невдоволення земельною політикою влади. Почався рух “зелених”, формування яких складали в основному кримські татари. Повноважна комісія, що прибула влітку 1921 року до Криму з Москви, змушена була вести з їхніми командирами переговори.

Наступного часу татарському населенню було надано чимало пільг: у 1922–1924 роках татарі-селяни одержали як кредит на розвиток сільського господарства 676 028 карбованців, що становило 50% усієї суми кредитування; при розподілі закуплених цього часу для Криму сільгоспмашин їм було видано 25% від загальної кількості; земельні органи республіки передали їм в оренду 48% загальної площі спецкультур (садів, виноградників, тютюнових плантацій); згідно з постановою КримЦВК від 17 листопада 1923 року татарам були передані всі непотрібні землі Держземмайна, будівлі для облаштування в них шкіл, клубів, хат-читалень; татарському населенню гірських районів було надане право випалу вугілля для продажу його на ринках, відведені лісові площі для вирубок з метою виготовлення з деревини виробів сільськогосподарського побуту; відібрані в німецьких селян надлишки землі були передані татарам степової смуги [8.-Ф.1.-Оп.1.-Спр.358.-Арк.8].

Але ці заходи викликали негативну реакцію з боку представників інших національностей. Працівник Наркомзему Кримської АРСР І. Умеров у 1924 році свідчив: “Селяни-німці ображаються, що їх обходять. Татари користуються перевагою, а німецьке населення – ні. Багато німецьких господарств мали великі норми, а татарські – менші. Приходилося в одному місці урізати, а в іншому – додавати. От ця сама причина невдоволення”. Секретар Кримського обкому РКП(б) С.Д. Петропавловський також визнавав факти негативних наслідків здійснення взятого курсу: “Потрібно визнати, – говорив він у листопаді 1924 року на XI партконференції Криму, – що в галузі національній на ґрунті земельних відносин у нас були непорозуміння, моменти національної ворожнечі, коли татари виселяють росіян, а росіяни – греків, були прояви антисемітизму” [8.-Ф.1.-Оп.1.-Спр.314.-Арк.176; Спр.368.-Арк.38].

Протягом 1920-х років основною формою селянської самоорганізації в Криму були земельні громади, об’єднання селян-одноосібників. На півострові вони охоплювали до 92% сільського населення, виконуючи найважливіші самоврядні функції. Наприкінці 1926 року в Криму

налічувалося близько 1800 земгромад. З них майже 40% складали громади з переважанням за кількістю представників російського й українського етносів, татарських було майже вдвічі менше (близько 22%), третє місце за кількістю займали німецькі громади (15,5%). Слід зауважити, що кримська статистика 1920-х років росіян та українців, як правило, змішувала в одну етнічну групу. Аналізуючи дані щодо розподілу земгромад за районами, можна зазначити, що російські громади переважно знаходились у степовому Криму, татарські – у гірській частині півострова та на Південному узбережжі, німецькі – в Євпаторійському, Феодосійському, Джанкойському районах [8.-Ф.Р-663.-Оп.1.-Спр.763.-Арк.44,46].

Національні розбіжності за рівнем соціально-економічного розвитку були дуже істотні, що не завжди адекватно відбивалося в політиці владних структур і призводило до соціальних протиріч і конфліктів. Болгарські, вірменські, грецькі господарства за рівнем розвитку приблизно дорівнювали середнім російським та українським господарствам. Німецькі стояли на голову вище російських і тим більше татарських як за результативними показниками виробництва, так і за методами ведення господарства. Наприклад, німецькі господарства набагато менше використовували найману працю, ніж татарські. Цікавий і такий факт, що німець-бідняк не вів карликового збиткового господарства, а швидше волів бути наймитом, поповнюючи заробітком на стороні бюджет родини. Господарства євреїв, що переселилися до Криму, за потужністю дещо поступалися німецьким. У 1929 році на одне єврейське господарство в середньому припадало 10-11 га землі [8.-Ф.1.-Оп.1.-Спр.837.-Арк.314; Спр.911.-Арк.5].

Документи свідчать про те, що строкатий національний склад, майнова диференціація селянського населення, але найголовніше – нерозв'язаність багатьох проблем у сфері землеустрою – викликали напруженість у стосунках між членами земельних громад. Наприклад, 60% населення Олександрівської громади Джанкойського району становили німці, 37% – чехи. Найзаможніша німецька частина земгромади виявила бажання виділитися в самостійну громаду. Цей намір вона мотивувала великими розмірами громади (151 двор), труднощами зібратися на загальні збори і неможливістю домовитися. Насправді основна причина поділу полягала в бажанні заможних селян зняти із себе ту частку податкового тягаря, яка була перекладена на них із пліч бідноти. Інший приклад: сусідні села Боз-Гоз татарський і Боз-Гоз естонський Джанкойського району на початку 1920-х років були однією земельною громадою. Імовірно, штучне об'єднання двох зовсім різнорідних за національним і культурним складом селищ було зроблено в ході міжселищного землеустрою. Незаперечним лідером татарської частини громади був колишній мулла і найбагатший в селі господар. При проведенні внутрішньо-селищного землеустрою він вніс усю задаткову суму за громаду, за що домогся собі права на громадському вигоні пасти необмежену кількість худоби. На пропозицію сусіднього естонського села спільно перейти до п'ятипільної сівозміни татари відповіли відмовою. З ініціативи колишнього мулли татарське село виділилося в окрему земельну громаду.

У кримських земельних громадах з недовірою ставилися до всіх сторонніх людей. Характерна ситуація виникла в селі Ак-Мечеть Євпаторійського району, населеному переважно русифікованими українцями. До революції в цьому місці знаходилися хлібні погрузки і рибні промисли, там жили колишні вантажники, рибалки та інші промислові люди. Не маючи можливості займатися своїми промислами, вони були змушені перейти до землеробства. На цій підставі у них виник конфлікт із селянським населенням, що себе називало корінним, а промисловиків – стороннім. Під час проведення внутрішньо-селищного землеустрою розгорілася боротьба між двома групами селян. Першу групу склали бідняки і колишні промисловики, що пред'явили свої права на землю. До другої групи потрапили заможні, міцні українські мужики, що називали себе “споконвічними” селянами і не бажали приймати “сторонніх” [8.-Ф.Р-663.-Оп.1.-Спр.763.-Арк.4,7-12].

Особливо гостро національні протиріччя проявлялися в питаннях включення до складу громади і позбавлення права на землекористування. У селі Чургуй Севастопольського району татарська частина земгромади не приймала до свого складу росіян і відмовляла їм у наділенні землею. У селі Тавель Сімферопольського району російська частина населення не приймала до складу земельної громади греків. У населених пунктах Мар'ївської сільради Керченського району татари заявляли, що їм тільки тоді буде добре, коли вони виженуть усіх росіян і знімуть їх з усіх посад. У земгромаді німецького села Новий Керлеут Феодосійського району після проведення внутрішньоселищного землеустрою виявилася наявність вільного земельного фонду на 2 господарства. Німця з Катеринославщини прийняли до членів громади без усяких заперечень, а росіянину, що одружився з вдовою-німкенею, яка була членом даної земгромади, було відмовлено. В об'єднаній земгромаді Дерекі-Ай-Василь-Аутка Ялтинського району татарське населення вимагало переселення грецької частини громади в інші села. При цьому при наданні списку членів земельної громади до райземвідділу завжди направлялися 2 списки: основний – з указівкою татарських прізвищ

і додатковий – з указівкою грецьких. Аналогічна ситуація спостерігалася в Кучук-Ламбатській земгромаді того ж району.

При обстеженні Наркоматом робітничо-селянської інспекції Кримської АРСР земельних громад Ялтинського, Бахчисарайського, Севастопольського районів виявилися численні факти незаконного позбавлення членів земгромад прав на землекористування шляхом оголошення їх “нетрудовими елементами”. Тільки в Ялтинському районі з 1 жовтня 1924 по 1 травня 1925 року позбавленими виявилися 179 чоловік; половину з них склали росіяни, ще 24% – греки, інші були татарами, німцями, турками та ін. Таким чином, 3/4 всіх позбавлених прав на землекористування становили росіяни і греки, не зважаючи на те, що ці національності в Ялтинському районі представлені відносно слабо: тут у земгромадах 74% населення складали татари, 22% – росіяни, ще 4% – представники інших національностей. Імовірно, на земельних сходах позбавляли прав на землю представників тих етносів, що виявлялися в меншості.

Серйозні суперечки на ґрунті землеустрою виникали і між татарським і вірменським населенням. У селі Катирша-Сарай Карасубазарського району татарська більшість самочинно забрала городи 11 вірменських родин і поділила їх між усіма членами земгромади. Районна судово-земельна комісія вирішила земельну суперечку на користь вірмен, однак татари звинуватили їх у тому, що вони вчинили “не по-сусідськи”, звернувшись до суду. Схожий конфлікт виник у селі Субаш Феодосійського району, але вже між вірменами-городниками і російськими та грецькими селянами, що займалися рільництвом.

У селян усіх національностей негативну реакцію викликав процес переселення євреїв до Криму. Партійні функціонери у звітах з цього приводу зауважували: “Чутні нотки недовіри і невір’я в пристосовність євреїв до умов роботи сільського господарства. Природно, що більш заможні кола населення з цих приведених рамок сковзують на рейки цькування й анекдотів” [8.-Ф.1.-Оп.1.-Спр.407.-Арк.23; Спр.485.-Арк.51; Спр.564.-Арк.12-13; Спр.608.-Арк.97; Ф.Р-663.-Оп.1.-Спр.763.-Арк.16-17; Ф.Р-460.-Оп.1.-Спр.1608.-Арк.176-177].

Ми вже говорили про те, що німецькі господарства за своєю потужністю займали перше місце серед господарств представників інших етносів. У соціально-культурному плані німецькі земгромади намагалися триматися відокремлено у відносинах із громадами інших національностей. Наприклад, у ході проведення кампанії з організації в земгромадах Криму Комітетів селянських товариств взаємодопомоги було відзначено, що німці не погоджувалися створювати КСТВ разом із селянами інших національностей і вимагали організації винятково німецьких товариств. Багато в чому замкнутість німецьких селян зумовлювалася релігійною приналежністю більшості кримських німців до секти менонітів. Визначальну роль у їхній громаді відігравало духівництво, і релігійний закон діяв тут сильніше, ніж закон земельний. Старі міцно тримали в руках молодь і до всякого нововведення ставилися з недовірою. У менонітському селі майже не відбувалося боротьби між різними прошарками селянства, хоча і тут бували протиріччя на ґрунті землеустрою.

Того ж часу в менонітських громадах строго і відповідально ставилися до проведення різних агрикультурних заходів з метою підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. Місцеві відділення Всеросійського менонітського сільськогосподарського товариства видавали обов’язкові інструкції, що вимагали від господарств впровадження поліпшених способів ведення рільництва. Невиконання вимог наказувалося виключенням із менонітського товариства. Наркомзем Кримської АРСР указував: “Стосовно техніки рільництва необхідно відзначити, що в усіх майже менонітських насінних товариствах обробіток, способи посіву і догляд за рослиною під час росту застосовуються згідно з вказівками агрономів” [8.-Ф.1.-Оп.1.-Спр.444.-Арк.64; Спр.389.-Арк.177,181; Ф.Р-30.-Оп.1.-Спр.215.-Арк.20,21].

Особливістю розвитку соціальних і національних відносин у кримському селі було те, що ставка на бідноту в політиці владних структур Кримської АРСР у 1920-ті роки сполучалася з пріоритетною підтримкою татарських господарств. У звітах за результатами обстеження кримського села за 1925 рік відзначалося, що татарське населення “...вважає себе зовсім звільненою пануючою нацією в Криму і тому часом висуває надмірні вимоги і тим самим створює нерівновагу у взаєминах окремих національностей”. Це викликало озлоблення з боку представників інших національностей, наприклад у болгарських селах Кишлавської сільради Феодосійського району після того, як селяни вимушені були сплатити сільгосподаток за більш високою ставкою, ніж сусідні татарські земгромади, відкрито говорили про неправильну земельну та національну політику держави [8.-Ф.1.-Оп.1.-Спр.389.-Арк.176; Спр.386.-Арк.28].

Найбільш активне невдоволення земельною політикою влади виявляло німецьке населення Криму. З часу початку свого переселення на півострів у 1783 році воно усе більш відчувало втрату своїх колишніх позицій. У 1803 році кримська колонія німців одержала 180 тис. десятин землі, пізніше німці були вирівняні в правах з іншими національностями Криму. У німецькому середовищі

вважалося, що для культурного ведення індивідуального селянського господарства в кримських умовах родина повинна мати 50-60 десятин землі. А в 1926–1927 роках на один німецький двір доводилося тільки 27 десятин. Цього часу в комунах і артілях середній розмір земельного паю складав 47 десятин. Німецькі селяни виступали проти тих радгоспів і комун, що були нерентабельними, а такими були всі. Вони пропонували розпустити колективні господарства, а їхні землі передати селянам [8.-Ф.Р-663.-Оп.1.-Спр.425.-Арк.37].

Під час Першої Світової війни німецьке населення було обмежене в правах за законом “Про ліквідацію німецького землеволодіння”. Особливо великих втрати воно зазнало від громадянської війни і продовольчої розверстки. Голод 1921–1922 років остаточно підірвав можливості німецького господарства. Але у 1923–1925 роках воно швидко піднеслося. До кінця цього періоду в республіці нараховувалося 8 395 німецьких селянських господарств, що мали 94 тисячі десятин землі, 16 560 коней, 5 796 волів, 19 757 корів, 25 945 телят. Становлячи 10% від загальної маси населення республіки, воно мало 22% посівних площ, 29,9% робочої худоби, виробляло 19,8% загальної продукції сільського господарства республіки. У 1925 році ця продукція становила у німців тільки у зерні 7 025 000 пудів на загальну суму 7 326 000 карбованців. КримЦВК і КримРНК визнавали: “У культурному відношенні німецьке село вище всіх інших. Політичні настрої не відповідають цій висоті” [8.-Ф.Р-663.-Оп.1.-Спр.425.-Арк.37].

Зазначена невідповідність виявлялася насамперед у ставленні німців до колгоспного будівництва. Проте його не дуже вітали й інші національності. У 1921–1925 роках у республіці було створено 942 колективні господарства, але навесні 1925 року більшість їх самоліквідувалося. Збереглося тільки 428 господарств: 20 комун, 332 сільгоспартілі і 76 ТСОЗів (товариств із спільного обробітку землі). Суто німецьких артілей нараховувалося тільки 3. Про загальну кількість національних колективних господарств станом на 1 січня 1926 року дає уяву таблиця 1 [8.-Ф.1.-Оп.1.-Спр.576.-Арк.24].

Таблиця 1

Форми колективних господарств	російські		татарські		німецькі		єврейські		грецькі		болгарські		всього
	чистих	з перева- жаням	чистих	з перева- жаням	чистих	з перева- жаням	чистих	з перева- жаням	чистих	з перева- жаням	чистих	з перева- жаням	
Комуни	5	8	-	2	-	-	3	-	-	-	-	-	18
Артілі	52	50	90	72	3	2	13	3	-	2	2	1	290
ТСОЗи	12	12	26	11	-	3	-	-	-	4	-	-	69
Машин. товариства	1	2	-	-	-	1	-	1	1	-	-	1	6
Пересел. товариства	-	-	-	-	-	-	7	1	-	-	-	-	8
Разом	70	72	116	85	3	6	23	5	1	6	2	2	391

З наведених даних видно, що більшість колгоспів були татарськими: суто татарських колгоспів було 116 і з переважанням представників татарської національності – 85, друге місце за чисельністю колгоспників займали росіяни, що працювали в 142 господарствах, на третьому місці за кількістю стояли єврейські господарства. Росіяни переважали в комунах і машинних товариствах, що застосовували суспільну обробку землі, татари – в артілях і ТСОЗах, євреї – у переселенських товариствах.

За планами Наркомзему Кримської АРСР передбачалося завершити внутрішньоселищний землеустрій у 1927 році. Але ці плани не були виконані на зазначений термін і були перенесені на 1930 рік. Тим часом, як вказувалося в інформаційному звіті Кримського ОК ВКП(б), “село все більше і більше відчуває нестачу землі, і особливо села німецькі, багаті сільгоспземлеманом” [8.-Ф.1.-Оп.1.-Спр.484.-Арк.7-8]. В іншому документі Кримського обкому партії за 1926 рік наведені такі дані: “До революції німці мали 389 520 десятин землі. Після проведеного землеустрою вони стали мати 221 063 десятини. Це пояснюється тим, що 50-60% німців раніш були великими землевласниками, і оскільки зараз землі були розділені згідно з законом, то вийшла економія. У середньому німецьке населення має 25-28 десятин на господарство. Вірменське населення – по 11 десятин на господарство. Вірменське населення займається в основному городництвом, а під городи виділяються кращі землі. Їхні норми менші. Ті вірмени, що займаються рільництвом, одержали фонд у 4 700 десятин, у середньому по 23 десятини на господарство. Євреї одержують землі по лінії Комзету. Йому відведено 40 тисяч десятин” [8, Ф.1.-Оп.1.-Спр.457.-Арк.242].

Повідомлення про нову земельну реформу, що стала здійснюватися з 1928 року, усією середняцькою масою селян національних меншин було сприйнято вороже. Німецькі господарства одними з перших різко скоротили посівні площі, поголів'я робочої та продуктивної худоби. У Кримському обкомі партії розцінили це так: "Під тиском і натиском пролетарської держави куркуль-німець змушений був піти на скорочення свого господарства". І далі: "У руках німецьких куркулів знаходилися кращі землі за якістю. Реформа призвела, а тепер ще більше призведе до значного переведення земельних відносин на користь бідняцько-батрацьких мас, створює передумови переходу до колективних господарств" [8.-Ф.1.-Оп.1.-Спр.912.-Арк.51].

Проведений огляд німецьких селянських господарств показав їхній тяжкий стан. Для німецьких колоній встановлювалися більш високі, ніж для навколишніх сіл, норми прибутковості при однаковій врожайності і прибутковості господарств. Бідняцькі господарства звільнялися від податків меншою мірою, ніж інші. Комісія Кримського обкому констатувала: "Перегини в податковому обкладанні німецьких селян – результат переоцінки дійсного господарського стану колоній. Німецькі колонії розглядаються як винятково куркульські тільки на підставі того, що у німців кращі будинки і живуть вони культурніше". Та сама комісія відзначала серед німців найвищий відсоток позбавлених виборчих прав. У ряді місць позбавленими виявились більше половини всіх німецьких жителів [8.-Ф.1.-Оп.1.-Спр.912.-Арк.42].

Серед німців почався еміграційний рух. Проте еміграційні настрої були притаманні не тільки німцям, але й грекам, болгарам, татарам. Огляд їхніх сіл виявив причини таких настроїв: обмеження прав національних меншин; тягар сільгосподатку; переобкладання під час хлібозаготівель; колективізація, втрата свого господарства, невігідність роботи в колгоспах; позбавлення виборчих прав за застосування найманої праці; застосування класових підходів при самооподаткуванні, землеустрої, хлібозаготівлях; ведення антирелігійної пропаганди тощо. Також серед нацменшин було виявлено низький матеріальний рівень життя, жалюгідний стан побутових умов.

Таким чином, невирішеність земельного питання в Кримській АРСР, класовий підхід у політиці радянської влади щодо різних соціальних і національних груп селянства призводили до штучного розпалювання класової боротьби і загострення національних протиріч у кримському доколгоспному селі. Підтримка бідняків як соціальної групи і татар як етнічної групи, відверте цькування заможніших селян, серед яких у Криму переважали етнічні німці, по суті породжували атмосферу національної ворожнечі, яка сформувалася у кримському селі на кінець 1920-х років. Глибокі протиріччя на ґрунті непорозуміння у питаннях земельних відносин існували між татарськими, російськими, німецькими, болгарськими, вірменськими, грецькими селянами. У цілому можна зробити висновок про те, що національні проблеми у Кримській АРСР протягом 1920-х років залишалися нерозв'язаними, а заходи владних структур щодо їхнього вирішення можна назвати неефективними.

Головний урок, який надає історичний досвід 1920-х років сучасному поколінню кримських політиків, полягає в тому, що безлад у питаннях землеустрою, зловживання у процесах розподілу землі об'єктивно призводять до загострення національних протиріч на селі. Бійки та чвари, які протягом останніх років виникають на півострові між кримськими татарами і представниками інших етносів через недоліки та помилки у здійсненні земельної політики, поки що не мають масового характеру. Проте зловживання місцевих чиновників уже стали предметом розгляду з боку Генеральної прокуратури України. Якщо найближчим часом у земельних відносинах на півострові не вдасться навести порядок, а у процесах розподілу землі, особливо на Південному узбережжі Криму, не буде знайдено компромісів між представниками різних національностей, ситуація 1920-х років може повторитися.

Джерела та література

1. Брошеван В.М., Форманчук А.А. Крымская Республика: год 1921: Краткий исторический очерк. – Симферополь, 1992.
2. Деменьев Н.Е. О политике татаризации в Крыму // Известия Крымского республиканского краеведческого музея. – 1993. – № 4.
3. Семенов В.А. Здійснення національної політики в Криму в 1921–1925 рр.: Автореф. дис... канд. істор. наук. – Дніпропетровськ, 1993.
4. Маковський В.В. Земельне питання в Кримській АРСР і практика його вирішення в 1920-х роках: Автореф. дис... канд. істор. наук. – Запоріжжя, 2001.
5. Чебанова А.В. О политических настроениях крымского крестьянства в 1920-е годы // Культура народов Причерноморья. – 1999. – № 6.
6. Рафальський О.О. До питання єврейської сільськогосподарської колонізації півдня України // Український історичний журнал. – 2000. – № 6.

7. Турченко Ф.Г. Володимир Жаботинський і питання єврейської сільськогосподарської колонізації на півдні України // Міжнародні відносини на півдні України: історія і сучасність. – Запоріжжя, 1993.
8. Державний архів Автономної Республіки Крим.

Summary

The article considers national relations in Crimean village in the 1920s and their influence on the character of the land politic of the Soviet power. It analyzes the national structure of Crimean village before collectivization. The authors comes to a conclusion that unsolved land problem in the Crimean ASSR and the class approach to various social and national groups of peasantry in politics of power bodies led to artificial arousal of class struggle and intensification of national antagonisms in the region.

Г.М. Стародубець

УКРАЇНСЬКЕ ПОВСТАНСЬКЕ ЗАПІЛЛЯ ЯК ОБ'ЄКТ ІНТЕРЕСІВ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИХ ЧИННИКІВ КІНЦЯ 1943–1944 рр.

Однією з найсуттєвіших прикмет перетворень, що відбуваються нині в Україні, став зростаючий інтерес до вітчизняної історії, особливо до складних і трагічних сторінок, написаних у період Другої світової війни. І це цілком закономірно. Рівень правди і відвертості у дослідженні минулого – це передумова стабільного розвитку сучасного, а також ознака здоров'я соціального організму.

Проблема творення і діяльності української повстанської армії в останнє десятиліття стала об'єктом дослідження багатьох учених-істориків. Як наслідок – опубліковано значну кількість різнопланової наукової та науково-публіцистичної літератури. Вагомим внеском до історіографії досліджуваної проблеми стали роботи А. Кентія, А. Русначенка, Ю. Киричука [1; 2; 3]. Проте на цьому тлі поодинокими видаються публікації, що стосуються аналізу діяльності такого важливого чинника українського національно-визвольного руху періоду Другої світової війни, як повстанське запілля. Зокрема досі немає системного комплексного наукового дослідження, присвяченого його становленню та функціонуванню.

Окремі аспекти даної проблеми, а саме: термінологічне окреслення поняття “повстанське запілля”, визначення його сутності та структури, організації фінансово-господарської, військово-мобілізаційної діяльності тощо – розглядалися нами у низці попередніх робіт [4; 5; 6].

Для забезпечення повноцінного функціонування повстанського запілля Головній Команді УПА вкрай важливо було розв'язати таку складну проблему, як співіснування в ньому низки ворожих чинників – німецьких окупантів, поляків, радянських партизанів і політичних супротивників, зокрема мельниківців і бульбівців. Ми не ставимо собі за завдання зробити всебічний аналіз такого роду стосунків, а лише виявити їхній вплив на зміну кількісних і якісних показників запілля: регіон поширення, суспільні настрої, спроможність населення щодо матеріальної та фінансової допомоги УПА тощо.

У другій половині 1943 р. з певною очевидністю постала неминучість поразки Німеччини у війні та можливе повернення радянської влади на західноукраїнські землі. Така ситуація означала продовження збройного опору УПА, але вже в нових реаліях. Потенційно затяжний характер антирадянської боротьби вимагав завчасної підготовки запілля визвольного руху. Це, у свою чергу, включало в себе необхідність як військової, політико-виховної підготовки народних мас, так і складування якомога більшої кількості зброї, продовольства, обмундирування, медичних препаратів тощо.

Адміністративні та господарські питання повстанському керівництву доводилося вирішувати в умовах боротьби з німецькими окупантами. Останні спрямовували величезні зусилля на те, аби вчасно зібрати і “відправити до Німеччини достатньо хліба, щоб німці могли одержати восени 1943 року додатковий раціон і щоб на п'ятому році війни Німеччина скасувала картки на хліб” [7.-С.363]. Живна кампанія 1943 року перетворилася у своєрідну боротьбу за хліб. Наскільки актуальною та важливою була ця проблема, засвідчують архівні документи того періоду: листівки, суспільно-політичні, фінансово-господарські звіти, повідомлення тощо, які характеризують її хід.